

HARMATTA JÁNOS

EGY KHAROŠTHĪ FELIRAT AFGANISZTÁNBÓL

Jalālābād déli elővárosában egy öntözőcsatorna megnyitásakor 1923-ban egy kharošt̥hī felirat került elő, amelyet azután 1938-ban Sten Konow tett közzé. A Kabuli Múzeumban őrzött feliratnak Konow következő olvasatát és értelmezését adta:

1. sor Tiravharṇasa kṣatrapasa Puṣpa[urasa*]
2. vaṣa 20 20 20 20 III u[taravi*] [ha]raṃmi
3. cobuveṇa Puṣpap[urasa*]
4. Malaṣueṇa karavida
5. ia p[u]karaṇi

Konow fordítása: „This tank was caused to be made by Malaṣua, Puṣpapura’s cobuva, in the North Monastery, year 83, under Tiravharṇa, Puṣpapura’s kṣatrapa”.¹

Már ennek az első publikációnak az alapján is meg lehet állapítani, hogy a felirat olvasásának és értelmezésének legfőbb nehézségét egyrészt az okozza, hogy a 2. és a 3. sor végénél a kő felülete megsérült s ennek következtében több írásjel eltűnt, másrészt pedig az, hogy a 3. sor elején a Konowtól olvasott *cobuveṇa* szót nem sikerült megnyugtatóan azonosítani. Könnyen érthető, hogy minden kutató, aki a feliratot később tanulmányozta, elsősorban arra törekedett, hogy szövegének megnyugtató olvasatát megállapítsa és a rejtélyes *cobuveṇa* meggyőző értelmezését megtalálja. Három évtizeddel később H. Humbach, aki nem ismerte S. Konow publikációját, újból közzétette a feliratot. Mint annak általa javasolt olvasatából és értelmezéséből megállapítható, a 2. és a 3. sor végén a kő felületének kitöredezése és a *cobuveṇa* szó azonosítása neki is megoldhatatlan nehézséget okozott. Humbach a felirat következő olvasatát és értelmezését javasolta:

1. sor Tiravharṇasa kṣatrapasa p?ása(h)a
2. vaṣa XX XX XX XX III U[?—1?

¹ S. Konow: Kabul Museum Stone Inscription of the Year 83. AO 16 (1938) 234—240.

3. dhoburaṇaputres-Ṭap?-a[?]
4. majhaṣueṇa karavida
5. ia pukaraṇi

Humbach értelmezése:

1. sor „Unter dem Kṣatrapa Tiravharṇa, im Paṣaha (?)-
2. sor jahr 83, wurde vom Sohne des U-
3. sor dhoburāṇa, von Tapa-
4. sor majhaṣua, angeordnet,
5. sor hier einen Teich zu bauen”.²

Kevéssel később azonban Humbach tudomást szerzett Konow tanulmányáról s most már annak ismeretében még egyszer visszatért a felirat olvasatára és értelmezésére.³ Ez alkalommal kifejtette, hogy a Konow által javasolt *Puṣpa[urasa]* olvasat és kiegészítés nem fogadható el s azt, valamint a sajátmaga által először javasolt *p?aśa(h)a* alakot a kétségtelenül helyes *puṣae* olvasattal helyettesítette.

Nem sokkal később G. Fussman tett kísérletet a felirat olvasatának és értelmezésének végleges megállapítására, azonban annak ellenére, hogy a Kabul Museum-ban a feliratos követ eredetiben tanulmányozhatta, a 2. és a 3. sor megsérült végének és a rejtélyes *cobuveṇa* szó jelentésének tisztázásában nem tudott előbbre jutni.

Fussman javaslata a felirat olvasatára és értelmezésére a következő volt:

1. sor Tiravharṇasa kṣatrapasa śi[va][e]
2. vaṣa 20 20 20 20 III u[...]
3. cobuveṇa putreṣpa[...]
4. Malaṣuena karavida
5. ia pukaraṇi

Fussman értelmezése:

1. sor „Pour la prospérité du *kṣatrapa* Tiravharṇa,
2. en l’an 83, à U[...],
3. le *cobuva* (ou bien „le *cobuva* de U...”) Malaṣua, fils de Putreṣpa (?), (à la rigueur „les *cobuva* Putreṣpa[...] et Malaṣua” ou bien le *cobuva* Putreṣpa[...] Malaṣua”)
4. a fait faire
5. ce bassin.”⁴

² H. Humbach: Die Inschrift des Kṣatrapa Tiravharṇa. IJ 21 (1968) 29—33.

³ H. Humbach: MSS 23 (1968) 45—48.

⁴ G. Fussman: Inscriptions kharaṣṭhi du Musée de Caboul. BEFEO 57 (1970) 43—51.

Legutóbb G. Dj. Davary vizsgálta meg újból a feliratot, revideálta feliratát és kitűnő fényképfelvételeket tett közzé mind a feliratról, mind pedig nyersgumi pacsolatáról. Davary elutasította az 1. sor végének Fussman által javasolt *śi[va][e]* olvasatát és megerősítette a Humbach által javasolt *puyae* olvasatot.⁵ Az általa közzétett kitűnő fényképek most lehetővé teszik, hogy a felirat olvasatát megnyugtatóan megállapíthassuk.

Megjegyzések a felirat olvasatához:

1. sor. A *puyae* alak (<**pūjāyai*, a *pūjā*- „tisztelet” szó dativusa) olvasatának helyessége minden kétségen felül áll. Fussman téves *śi[va]* olvasata úgy jött létre, hogy a *pu* és a *ya* akšarákat két írásjel helyett egynek vette s figyelmen kívül hagyta a *pu* akšarában az *u*-mātrát. Azonban mindkét írásjel világosan azonosítható és az *u*-mātrá jól kivehető a Davary által közzétett 3. és 4. képen.⁶

2. sor. A sor elején a *vaša* szóban a második akšara helyes olvasata *ṣe*, mert az *e*-mātrá világosan kivehető Davary 3. képén. Ettől eltekintve ezt a sort már Konow helyesen olvasta a kő felületének kitöredezése által okozott hiányig *vaša XX XX XX XX II u[* formában. Amit azonban a világosan kivehető *u*-akšara után olvasott és kiegészítésként javasolt, ti. *[taraviha]raṃmi*, az elfogadhatatlan. Elsősorban is a kitörés okozta üres hely csak három akšara számára elégséges. Azután a kitörtött köfelület után csak egyetlen akšarának a maradványai figyelhetők meg világosan. Ez egy függőleges betűszár, amely azonban nem egészíthető ki *mi*-nek, mert ebben az esetben az akšara felső végei láthatók lennének a kövön. A függőleges betűszár közepén látható kis sérült köfelület csak a *la* akšara baloldali szárának kiegészítésére nyújt elégséges helyet. Így e szövegrész helyes olvasata *u[...]la* lesz.

Ami a három eltűnt írásjelet illeti, alakjuk bizonyos maradványai kivehetőek a kövön. Így a kitörtött köfelület szélén, az *u*-akšara után, rövid függőleges vonás figyelhető meg. Ha ezt gondosan összehasonlítjuk a 4. sorban olvasható *karavida* szó *da* írásjelével, megállapíthatjuk, hogy ez is egy *da* akšarának, és pedig középső részének maradványa. Hasonlóképpen két rövid vonás figyelhető meg a kitörtött köfelület másik szélén is. Az alsó vonás kissé jobbra dől, a felső pedig balra, a kettő közötti hajlásszög körülbelül 120°. E betűmaradványok alapján rekonstruálható akšara leginkább *ja* lehet. E két betű között még a harmadik halvány körvonala is kivehető. Ezt az írásjelet olyan mélyen vésték be (vagy a köfelületből csak olyan vékony réteg törött le), hogy gyenge nyomai láthatók maradtak még a köfelület letörése után is. Ennek az akšarának a körvonala a görög *phi* betűre emlékeztetnek, következésképpen a kharoštī ábécében *ga*-nak lehet olvasni. Így az egész szó *u[daḡaja]la* alakban rekonstruálható.

3. sor. Az e sorban olyan sok fejtörést okozó *cobuveṇa* szó nem létezik, mert az első akšarát csak *dho*-nak lehet olvasni. Igaz ugyan, hogy a *ca* és a *dha* akšarák alak-

⁵ G. Dj. Davary: Epigraphische Forschungen in Afghanistan. St. Ir. 10 (1981) 53—59.

⁶ G. Dj. Davary: i. m. II. tábla.

1. kép. Kharoṣṭhi felirat Tiravharṇa kṣatrapa tiszteletére (Kabul Museum, G. Dj. Davary nyomán)

2 ḥ ṭ ṣ ḥ 2 Ṭ ṣ ḥ ṭ ḥ
 ḥ ṭ ṣ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ
 ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ
 ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ
 ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ ḥ

2. kép. A felirat átmásolással készült autográfiaja (G. Dj. Davary fényképe az 1. kép alapján)

jai hasonlók egymáshoz, azonban a *ca* felső vonása ívelt, a *dha* írásjelé viszont egyenes. Következésképpen a szóbanforgó betű csak *dho*-nak olvasható. Ugyanakkor az egész szó *dhobureṇa* olvasata szintén lehetetlen, mert a harmadik akșara csak *ve*-nek olvasható. A *va* és a *ra* írásjelek alakjai szintén hasonlók egymáshoz, azonban a *va* felső vonása egy vízszintes egyenes, míg a *ra* akșara felső vonása a végén felfelé ível. A következő szó olvasatai eléggé eltérőek: Konow *pușpap*[-nak], Humbach *-putreș-Tapa*[-nak], Fussman pedig *putreșpap*[-nak] olvasta. Ami a második írásjelet illeti, nem lehet kétséges, hogy helyes olvasatát Humbach és Fussman találta meg, mert ugyanezt az akșarát figyelhetjük meg a *kșatrapa* szóban is az 1. sorban. A harmadik betűnek is eltérőek az olvasatai. Ez egy összetett akșara, amelynek felső része a *șa* írásjel, míg alsó részének *ta* vagy *ra* lehet az olvasata. Figyelembe véve azonban, hogy *-ș-*mássalhangzó-kapcsolat nem fordulhat elő a gāndhārī prākritban, a felirat nyelvében, így a szóban forgó írásjelet bizonyára *ta*-nak kell tekintenünk és az összetett akșarát *șta*-nak kell olvasnunk. Ennek megfelelően tehát a második szó megmaradt részének helyes olvasata *putreștapa*[-] lesz.

E szó után a kő felülete kitörött, ennek ellenére azonban két akșara maradványai mégis kivehetők. Az első *e*-mātrával ellátott *ra*, azaz *re* akșarának, a második pedig *ṇa*-nak látszik. Következésképpen az egész szó olvasata valószínűleg *putreștapa*[*reṇa*] lehet.

5. sor. Itt csak egy javítás szükséges. A *pukaraṇī* (<*pușkariṇī* „lótusz-tó”) szóban a harmadik akșarát *ra* helyett *ri*-nek kell olvasni, mert az *i*-mātrā > világosan kivehető a felirat fényképén (1—2. kép). Így a felirat szövegének helyesbített olvasata következőképpen hangzik:

1. sor Tiravharṇasa kșatrapasa puyae
2. vașe XX XX XX XX III u[*dagaja*]la-
3. dhobuvenṇa putreștapa[*reṇa*]
4. malașuena karavida
5. ia pukariṇi

Megjegyzések a felirat értelmezéséhez:

A feliratot Északnyugat India nyelvén, gāndhārī prākritban írták.⁷ Szövegének nagyobb részét nyelvi szempontból már Konow, Humbach és Fussman helyesen értelmezték. Így már csak néhány olyan szöveghely maradt, amelyek kifejezései magyarázatot igényelnek.

2—3. sor. Az egyik ilyen rejtélyes kifejezés a 2. sor végén és a 3. sor elején olvasható *u*[*dagaja*]*ladhobuvenṇa* szóalak. A gāndhārī prākrit hangtörténeti fejlődése

⁷ A gāndhārīra vonatkozólag 1. S. Konow: *Kharoštī Inscriptions with the Exception of Those of Aśoka*. CIInd Vol. II, Part I. Calcutta 1929. XCV—CXV, T. Burrow: *The Language of the Kharoštī Documents from Chinese Turkestan*. Cambridge 1937; H. W. Bailey: *Gāndhārī*. BSOAS 11 (1946) 764—797.

alapján ennek óind előzményét **udakajaladhavapūrveṇa* alakban rekonstruálhatjuk. Ez az összetett szó az *udaka-jala-dhavapūrva-* elemekből áll. Az első szó, *udaka-*, jól ismert kifejezése az óind feliratoknak, jelentése „(víz)italáldozat”, a második és a harmadik szó, *jala-dhava-*, jelentése „folyó víz”, a negyedik, *pūrva-*, pedig „valamivel (együtt)” jelentésben használatos.⁸ Az egész összetett kifejezés jelentése tehát „folyó vízzel való italáldozattal” lehet. Az *udagajaladhobuva-* kifejezésnek is ismereteseke nyelvi és jelentéstani párhuzamai az óind feliratokban. Ilyen hasonló jelentésű összetételek *udakadhārā-*, *udakapūrvam* és *udakātisargeṇa* „(víz)italáldozattal”.⁹ Mindezek a kifejezések arra a szertartásra utalnak, amelynél egy olyan tárgy szertartásos ajándékozásánál, amelyet nem lehetett kézbe adni, a megajándékozottnak a kezére italáldozatként vizet öntöttek.¹⁰

A másik, ez ideig megmagyarázatlan kifejezés a harmadik sorban olvasható *putreṣṭapareṇa*. Ez szintén összetett szó, amely három alkotó elemből áll: *putra-iṣṭa-para-*. Ezek közül *putra-* nem igényel magyarázatot (= „fiú”). Mivel az *iṣṭa-* szó jelentése „kívánság, vágy”, a *putreṣṭa-* összetétel „fiú utáni vágy, kívánság” jelentésben értelmezhető. Végül a *para-* szó jelentése „legfőbb, legfőbbnek tartó”. Ennek megfelelően az egész *putreṣṭapara-* összetétel értelmezése „az, akinek legfőbb kívánsága, hogy fia legyen”.

4. sor. A *Malaṣua* név is kíván némi magyarázatot. Konow és Fussman e nevet ismeretlen etimológiájú iráni névnek tekintették. Az iráni eredet feltevése azonban csak akkor lenne megengedhető, ha e névnek elfogadható iráni etimológiáját lehetne javasolni. Valójában azonban a *Malaṣua* név ind eredetű s az óindból minden nehézség nélkül megmagyarázható. A gāndhāri prākṛit hangtörténeti fejlődése alapján ugyanis óind előzménye **Mālāsruta-* alakban rekonstruálható¹¹ s ez az alak „koszorújáról (= az imádkozásnál használt rózsakoszorú) híres” jelentésben értelmezhető.

A fenti megjegyzések alapján a felirat szövegét következőképpen értelmezhetjük:

1. sor „Tiravharṇa kṣatrapa tiszteletére.
2. A 83. évben. Folyó víz
3. italáldozattal, fiúgyerek utáni legfőbb kívánsággal
4. Malaṣua készítette
5. ezt a lótusz-tavat.”

A feliratot az ún. Eukratides-éra 83. évéből keltezték. Ezt az érárt P. Bernard fedezte fel egy Ay Khanumban talált görög felirat segítségével.¹² Kezdetét Kr. e. 166-ra tehetjük¹³ s így a felirat keltezése Kr. e. 83-nak felel meg. Ez annak a történeti

⁸ D. C. Sircar: Indian Epigraphical Glossary. Delhi—Varanasi—Patna 1966. 347.

⁹ D. C. Sircar: i. h.

¹⁰ D. C. Sircar: i. h.

¹¹ Az *śr* > *ṣ* hangváltozásra és a *-t-* eltűnésére vonatkozólag I. T. Burrow: i. m. 8, 14.

¹² P. Bernard: Campagne de fouille de 1978 à Ai Khanoum. BEFEO 68 (1980) 22—27.

¹³ J. Harmatta: History of Civilizations of Central Asia. II. Unesco 1991. 424.

kornak a keretei közé esik, amelynek folyamán a középpázsiai sakák a Karakorum hágón betörve Északnyugat-Indiába (= mai Pakisztánba), Gandhārában létrehozták első királyságukat. Az első ismert saka király Moga volt, akit a 78. éra-évből (= Kr. e. 88 az Eukratides-éra szerint) származó Taxila-i réz lemez felirata említ¹⁴ (névének írásképe pénzeinek görög feliratán *ΜΑΥΗΣ*). Már Fussmannak feltűnt, hogy a Jalālābād-i felirat nem említi Moga/Maues királyt, s ezt a jelenséget azzal a feltevés-sel kísérelte meg megmagyarázni, hogy Moga már Kr. e. 83-ban meghalt vagy, hogy uralmát Tiravharņa sohasem ismerte el.¹⁵ Történeti adatok hiányában nem lehet megállapítani, hogy Moga pontosan mikor halt meg, az azonban kétségtelen, hogy Tiravharņa neve párthus eredetű s így minden valószínűség szerint párthus előkelő volt. Szereplése a Jalālābādnál talált feliraton történeti szempontból úgy magyarázható, hogy a párthus hatalom I. Mithridates uralkodása vége felé, a Kr. e. II. század közepe táján kiterjedt erre a területre is,¹⁶ és létrehozta ott saját területi közigazgatási rendszerét, amelyben az egyes területi egységeket párthus *χῆρατρα*-ok (> szanszkrit *kṣatrapa*- „helytartó”) kormányozták. Egy ilyen párthus helytartóság lehetett az is, amelynek élén a feliratban szereplő Tiravharņa *kṣatrapa* (< párthus *Tirafarn χῆρατρα*) állott. Hogy a feliratban Moga saka király nem szerepel, annak oka csak az lehet, hogy Tiravharņa helytartósága nem tartozott Moga saka királyságához. A sakák behatolása Irán és India területére ugyanis különböző utakon történt: az egyik saka törzscsoport Sogdianán keresztül hatolt be a Párthus Királyság területére, ahol végül Sistānban telepedett le. A saka törzsek másik része a Karakorum hágón keresztül nyomult be Észak-Indiába, ahol azután Gandhārában vetette meg lábát, s ahol Moga saka királysága létrejött.¹⁷ Utóbbi területe nyugati irányban Taxiláig terjedt, tehát Jalālābād vidéke sohasem tartozott hozzá. Így természetes, hogy Moga neve nem szerepel a tárgyalt feliratban. Egy párthus helytartó kormányzása Kelet-Iránban ebben az időben történeti szempontból azért jelentős, mert azt bizonyítja, hogy a párthusok I. Mithridates keletiráni hódításai óta fontos szerepet játszottak ezen a területen s ez érthetővé teszi, hogy később a Kr. u. I. század első felében Guduvhara/Gondophares indo-párthus királysága itt létrejöhetett.

SUMMARY

The kharoshthi inscription of Tiravharņa *kṣatrapa* (discovered in the southern suburb of Jalālābād in 1923, kept in the Kabul Museum) was set up in honour of the satrap by a man, bearing the Indian name Malaṣua. The object of the inscription was to commemorate the building of a lotus tank and its inauguration by the ceremony of libation with running water (*udagajaladhobuvena*) as well as to express the chief desire of the donor to have a son (*putreṣṭaparena*). Tiravharņa was of Indo-Parthian descent and he did not acknowledge the authority of the Saka king Moga, ruling in Gandhāra at that time (83 B. C.)

¹⁴ S. Konow: *Kharoshthi Inscriptions with the Exception of Those of Aśoka*. 23 skk.

¹⁵ G. Fussman: i. m. 51.

¹⁶ R. N. Frye: *The History of Ancient Iran*. München 1984. 188.

¹⁷ J. Harmatta: i. m. 413.